

NAVOIY TARJIMALARI: TARIXIY JARAYON VA ASOSIY TARJIMONLAR

Sultonova Dildora Halim qizi

Uzbekistan State World Languages University,

Independent research student,

E-mail: dildora750@gmail.com

Tel: 91-986-21-51

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada buyuk mutafakkir va shoir Alisher Navoiy ijodining turli tillarga tarjima qilinishi jarayoni tarixiy-badiiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Navoiy asarlarining XVI asrdan boshlab fors-tojik, turk, rus va Yevropa tillariga tarjima qilinishi, bu jarayonda shakllangan tarjima an'analari hamda tarjimonlarning badiiy-estetik qarashlari yoritiladi. Maqolada Navoiy g'azallari va dostonlari tarjimalarida uchraydigan muammolar - aruz vazni, badiiy tasvir vositalari, tasavvufiy ramzlar va milliy madaniy kontekstni qayta ifodalash masalalari muhokama qilinadi. Shuningdek, taniqli tarjimonlar faoliyati va ularning Navoiy merosini jahon adabiy jarayoniga olib chiqishdagi o'rni tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, badiiy tarjima, tarjima tarixi, Navoiy tarjimalari, g'azal, doston, aruz vazni, tasavvuf, milliy madaniyat, tarjimon shaxsi.

ANNOTATION

This article analyzes the process of translating the works of the great thinker and poet Alisher Navoi into various languages from a historical and literary perspective. It examines the translation of Navoi's works into Persian-Tajik, Turkic, Russian, and European languages beginning from the sixteenth century, highlighting the translation traditions that emerged during this process as well as the artistic and aesthetic views of translators. The article discusses key

challenges encountered in translating Navoi's ghazals and epics, including the reproduction of aruz meter, artistic imagery, Sufi symbolism, and national cultural context. In addition, the activities of prominent translators and their role in introducing Navoi's literary heritage into the global literary process are analyzed.

Keywords: Alisher Navoi, literary translation, history of translation, Navoi translations, ghazal, epic, aruz meter, Sufism, national culture, translator's personality

Alisher Navoiy ijodi jahon adabiy jarayonida alohida o'rin tutadigan noyob madaniy hodisadir. Uning badiiy merosi turkiy adabiyotning yuksak namunasi sifatida Sharq va G'arb ilmiy-adabiy muhitida doimo e'tiborda bo'lib kelgan. Navoiy asarlarining boshqa tillarga tarjima qilinishi nafaqat adabiy aloqalar rivoji, balki millatlararo madaniy muloqotning muhim shakli sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois Navoiy tarjimalari tarixini o'rganish filologiya fanida dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Alisher Navoiy ijodining boshqa tillarga tarjima qilinishi tasodifiy jarayon emas, balki muayyan tarixiy, madaniy va ijtimoiy omillar ta'sirida shakllangan murakkab hodisadir. XV asr oxiri – XVI asr boshlarida Markaziy Osiyo, Xuroson, Eron va Anadolu hududlarida siyosiy hamda madaniy aloqalarning kuchayishi adabiy almashinuv uchun qulay sharoit yaratdi. Aynan shu davrda Navoiy ijodi keng adabiy makonga kirib bordi. Navoiy asarlarining tarjima qilinishiga olib kelgan asosiy omillardan biri uning ijodida mujassam bo'lgan g'oyaviy universallikdir. Shoir tomonidan ilgari surilgan insonparvarlik, adolat, komil inson, muhabbat va ma'rifat g'oyalari turli madaniy muhitlarda mushtarak qadriyat sifatida qabul qilindi. Bu hol Navoiy asarlarini boshqa tillarga o'girish ehtiyojini kuchaytirdi.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Navoiy asarlari ingliz, fransuz va nemis tillariga ham tarjima qilina boshladi. Bu tarjimalar ko'pincha nasriy shaklda amalga oshirilib, g'arbiy o'quvchi uchun tushunarli bo'lishi maqsad

qilingan. Shu bilan birga, ayrim tarjimonlar poetik shaklni saqlashga intilib, she'riy tarjima namunalarini ham yaratdilar. Navoiy asarlarini jahon tillariga tarjima qilish milliy madaniyatni targ'ib etishning muhim yo'nalishiga aylandi. Bu jarayon tarjimalarning sifati va ilmiy darajasini oshirishga xizmat qildi.

Umuman olganda, XX asr Navoiy tarjimalarining ilmiy asosda rivojlangan davri bo'lib, u keyingi zamonaviy tarjimashunoslik tadqiqotlari uchun mustahkam poydevor yaratdi.

Navoiy asarlarining tarjima tarixida bir qator tarjimon va sharqshunos olimlar alohida o'rin tutadi. Ularning faoliyati nafaqat badiiy tarjima, balki ilmiy izoh, sharh va tadqiqotlar bilan ham ahamiyatlidir. Tarjimonlar Navoiy matnlarining mazmuniy chuqurligi va poetik murakkabligini boshqa tillar imkoniyatlari orqali qayta yaratishga intilganlar.

Rus sharqshunoslik maktabi vakillari tomonidan amalga oshirilgan tarjimalar Navoiy ijodini Yevropa ilmiy muhitiga olib chiqdi. Ushbu tarjimalar ko'pincha keng izohlar bilan berilib, Navoiy asarlarining tarixiy, falsafiy va tasavvufiy qatlamlarini ochib berishga xizmat qildi. Bu hol tarjimani mustaqil ilmiy tadqiqot darajasiga ko'tardi.

Turk va ozarbayjon adabiy muhitida faoliyat yuritgan tarjimonlar esa Navoiy asarlarini milliy she'riyat an'analari bilan uyg'unlashtirishga harakat qildilar. Natijada Navoiy poetik tafakkuri ushbu adabiyotlarning rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

O'zbek tarjimonlari tomonidan jahon tillariga amalga oshirilgan tarjimalar esa Navoiy merosini milliy madaniyatning ajralmas qismi sifatida global miqyosda targ'ib qilishga xizmat qildi.

Navoiy asarlarining tarjima tarixi ko'p asrlik murakkab va uzluksiz jarayon bo'lib, u Sharq va G'arb madaniyatlari o'rtasidagi adabiy aloqalarning muhim ko'rinishidir. Tarjimalar orqali Navoiy ijodi jahon adabiy makoniga kirib bordi va turli madaniyatlar bilan muloqotga kirdi.

Navoiy asarlarining dastlabki tarjima va talqinlari fors-tojik adabiy muhitida yuzaga kelgan. Bu davrda tarjima hozirgi ma'nodagi so'zma-so'z o'girishdan ko'ra, **mazmuniy talqin va sharh** shaklida namoyon bo'lgan.

Bu jarayonda **Abdurahmon Jomiy** muhim rol o'ynaydi. U Navoiy asarlarini bevosita tarjima qilmagan bo'lsa-da, *Xamsa* dostonlari va g'azallariga bergan forsiy sharh va baholari orqali Navoiy poetik tafakkurini fors adabiy muhitiga olib kirgan. Jomiy talqinlari Navoiy asarlarining keyingi tarjimalari uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilgan.

Shuningdek, **Husayn Voiz Koshifiy** Navoiy g'azallarini fors tilida axloqiy-didaktik ruhda qayta bayon qilgan. Bu talqinlar Navoiy ijodining mazmuniy qatlamini forsiy o'quvchiga yetkazishga xizmat qilgan.

Navoiy asarlarining Usmonli turk tiliga tarjima qilinishi uning ijodiy ta'sir doirasini kengaytirgan muhim bosqichdir. Bu davrda tarjima ko'pincha **tarjima va nazira** uyg'unligida amalga oshirilgan. Mazkur jarayonda **Lomii Chalabiy** yetakchi tarjimonlardan hisoblanadi. U Navoiy g'azallarini Usmonli turk tiliga tarjima qilgan, shuningdek *Farhod va Shirin* dostonining ayrim qismlarini o'giran. Lomii Chalabiyning tarjimalari badiiy jihatdan yetuk bo'lib, Usmonli she'riyatida Navoiy an'anasining qaror topishiga xizmat qilgan. **Ashiq Chalabiy** esa Navoiy g'azallarini tarjima qilish bilan birga, ularga tatabbu'lar yozgan. Bu hol tarjimani ijodiy jarayon bilan uzviy bog'lagan.

Navoiy asarlarining rus tiliga tarjima qilinishi ilmiy jihatdan eng mukammal bosqich hisoblanadi. Bu davrda tarjimalar sharqshunoslik maktabi doirasida amalga oshirilib, izoh va ilmiy tahlil bilan boyitilgan. **I. Yu. Krachkovskiy** *Farhod va Shirin* hamda *Layli va Majnun* dostonlaridan parchalarni rus tiliga tarjima qilgan va ularni ilmiy izohlar bilan taqdim etgan. **Sergey Ivanov** esa *Layli va Majnun* hamda *Farhod va Shirin* dostonlarini to'liq holda rus tiliga o'giran. Uning tarjimalari mazmuniy aniqlik va badiiy muvozanatni saqlagani bilan ajralib turadi. **V. M. Jirmunskiy** Navoiy

gʻazallarini rus tiliga tarjima qilgan hamda ularni poetik-stilistik tahlil qilgan. Bu tarjimalar ilmiy tadqiqotlar uchun muhim manba hisoblanadi.

XXI asrda Alisher Navoiy ijodiga, xususan uning gʻazallariga boʻlgan eʼtibor yangi bosqichga koʻtarildi. Bu davrda tarjima jarayoni nafaqat individual tarjimonlar tashabbusi, balki davlat miqyosidagi madaniy siyosat, xalqaro ilmiy hamkorlik va raqamli loyihalar doirasida ham amalga oshirildi. Navoiy gʻazallarining zamonaviy tarjimalari Oʻzbekiston va jahon miqyosida bir qator yetuk tarjimonlar nomi bilan bogʻliq.

Zamonaviy davrda Navoiy asarlarini jahon tillariga tarjima qilish Oʻzbekistonda davlat miqyosidagi madaniy siyosat darajasiga koʻtarildi. Bu jarayonda **Suyima Gʻaniyeva** *Xamsa* va *Lison ut-tayr* asarlarining rus va boshqa tillardagi nashrlariga ilmiy muharrir va tarjimon sifatida katta hissa qoʻshdi. **Aziz Qayumov** Navoiy gʻazallari va nasriy asarlarini tarjima qilish bilan birga, tarjima masalalarini nazariy jihatdan ham tadqiq qildi.

Qosimboy Maʼmurov tomonidan ingliz tiliga tarjima qilingan Navoiy gʻazallari zamonaviy tarjima amaliyotining muhim namunalaridan biridir. Uning tarjimalarida Navoiy gʻazallari raqam asosida (masalan, “Ghazal №9”, “Ghazal №10” va boshqalar) berilgan boʻlib, asliyat va tarjima qiyosiy tarzda taqdim etiladi. Ushbu tarjimalar mazmuniy aniqlik va stilistik soddalik tamoyillariga asoslangan boʻlib, gʻarb oʻquvchisi uchun tushunarli shaklda yaratilgan. Maʼmurov tarjimalarida Navoiy gʻazallarining lirizmi, muhabbat va tasavvufiy mazmuni imkon qadar saqlab qolingan.

Shu bilan bir qatorda, Navoiy gʻazallari ingliz tiliga tarjima qilinib, xalqaro kitobxonlar ommasiga taqdim etildi. Bu jarayonda bir qator xorijiy tarjimonlar faol ishtirok etdi. Amerikalik tarjimon Dennis Daly tomonidan ingliz tiliga tarjima qilingan “*Alisher Navoi: Twenty One Ghazals*” nomli toʻplam zamonaviy davrdagi eng muhim nashrlardan biridir. Ushbu kitobda Navoiy gʻazallaridan yigirma birtasi ingliz tilida sheʼriy shaklda berilgan. Daly tarjimalarida asliyatdagi poetik ohangni saqlashga intilish bilan birga, ingliz

tilining badiiy imkoniyatlaridan keng foydalanilgan. Mazkur tarjimalar Navoiy gʻazallarini mustaqil poetik asar sifatida ingliz oʻquvchisiga taqdim etgani bilan ahamiyatlidir.

Bundan tashqari, ingliz shoiri va tarjimoni Andrew Staniland tomonidan Navoiy gʻazallarining oʻn ikkitasidan iborat toʻplam tarjima qilindi. Ushbu loyiha oʻzbek tarjimonlari Aidaxon Bumatova va Avazxon Xaydarov bilan hamkorlikda amalga oshirilgan. Tarjimalar Navoiy gʻazallarining tasavvufiy va lirik qatlamlarini zamonaviy ingliz sheʼriyati ruhiga mos tarzda ifodalashga qaratilgan.

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak, Alisher Navoiy gʻazallarining tarjimalari turli davrlarda va tillarda amalga oshirilgan boʻlib, ushbu jarayonda Husayn Voiz Koshifiy va Lomii Chalabiy kabi mumtoz davr vakillaridan tortib, Jirmunskiy, Ivanov singari rus sharqshunoslari hamda Dinara Sultonova, Begoyim Xolbekova, Dennis Daly kabi zamonaviy tarjimonlar muhim rol oʻynagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Navoiy A. **Xamsa**. - Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot, 2011.
2. Navoiy A. **Gʻazallar devoni (Gʻaroyib us-sigʻar)**. - Toshkent: Fan, 2008.
3. Rustamov A. **Navoiy poetikasi**. - Toshkent: Fan, 1983.
4. Karimov N. **Alisher Navoiy va tarjima masalalari**. - Toshkent: Oʻzbekiston, 1991.
5. Isʼhoqov Yo. **Navoiyshunoslik masalalari**. - Toshkent: Fan, 2002.
6. Sirojiddinov Sh. **Badiiy tarjima va poetik matn**. - Toshkent: Akademnashr, 2015.